

лише для власне духовного відомства, а й для цивільних та військових установ. Існувала ціла система проходження документів від парафій до Синоду, що зазнавала змін протягом всього періоду функціонування. Вона була побудована на наскрізному принципі, за яким підсумкові відомості не склалися без збору усієї інформації з підзвітних установ – парафій, благочинній, єпархій. Тому кожна з цих інстанцій слідувала, щоб звіти здавалися вчасно й у встановлений термін, адже затримка гальмувала роботу вищої ланки.

Вивчення діловодства православної церкви і, зокрема, порядку звітності, ще раз свідчить про її глибоку бюрократизацію, остаточне оформлення як складової частини загальнодержавного чиновницького апарату. На середину XIX століття склалася чітка вертикаль проходження документації від нижчої ланки (парафія) до вищої (Синод). На різних етапах вона проходила відповідну аналітичну обробку, систематизацію та у вигляді єдиного інформаційного потоку надходила до Синоду. Цьому сприяло й встановлення термінів здачі для кожного виду документу. Разом із тим виявлено й неодноразові факти порушення священиками та благочинними норм звітності. Найбільш характерним це явище було для кінця XVIII – початку XIX століть, коли духовенство Волинської єпархії проходило процес адаптації до нових незвичних умов та правил службової діяльності.

Значну увагу духовне відомство приділяло архівній справі та питанням зберігання документів. Збереження церковних джерел колишньої Волинської єпархії є досить непоганим, порівняно з деякими іншими регіонами України. Можна констатувати той факт, що в розрізі сучасних архівосховищ досліджуваного регіону найкраще збереглися документи, сконцентровані у ДАЖО – за місцем розташування управління єпархії та архіву Волинської духовної консисторії.

Важливим чинником, що вплинув на стан збереження окремих видів документів, є соціально-політичний. В радянський період боротьби з релігією масово знищувалися храми, часто разом з церковними книгами і паперами, що в них зберігалися. Парафіяльні примірники метричних та інших книг вважалися непотрібними, оскільки існували у відносній цілісності їх консисторські копії. На їх історичну цінність увага не зверталася, тому архівні установи Волині не організували збір цих матеріалів. Лише документи окремих парафій, та й то здебільшого випадково, формувалися в архівах як самостійні фонди.

Таким чином, ступінь збереження церковних документів Волинської єпархії значною мірою залежав від місця їх концентрації та значимості. Найкращою наявністю відзначаються консисторські примірники. Це пов'язано з тим, що вони тривалий час групувалися в одному централізованому архіві й утримувалися у відносному порядку. Церковні ж примірники, що не підлягали здачі до консисторського архіву, були розпорошені у сотнях сховищ, стан яких не завжди відповідав необхідним умовам зберігання. Крім того, не всі духовні особи належним чином ставилися до документів як до юридичних та історичних джерел. Між тим, в цілому духовенство та православні інституції Волинської єпархії відіграли важливу роль у веденні та збереженні церковної документації.

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-БОГОСЛОВСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО ПРОТЕСТАНТИЗМУ

Український євангельський протестантизм є значущим фактором релігійного життя країни не тільки в силу кількісних характеристик, але й в силу власної інакшості, нетотожності домінуючим національним традиціям та кон'юктурі політичних ситуацій. Репрезентуючи східний образ західного християнства, відкритість духовному досвіду світової церковної спільноти, євангельські громади є найбільш динамічними в своєму розвитку, в нових спробах актуального богословського синтезу та налагодженні міжконфесійних мостів. Під євангельським протестантизмом ми розуміємо перш за все євангельських християн-баптистів та християн віри євангельської, відокремлюючи їх, з одного боку, від історичних церков, а з другого, - від новітніх протестантських рухів.

Більш ніж століття перебуваючи на маргінесі соціуму, формуючись як опозиційна субкультура, євангельські громади після розпаду СРСР зіткнулись не тільки з необхідністю відповісти на виклики «відкритого» світу, але й на запити власної ідентичності. Здається, що «залізна завеса» у церковній ментальності ще не знята і євангельська церква досі тяжіє до советського укладу життя, ідеалізуючи часи героїчної боротьби і євангельської простоти. Як виявляється, при атеїстичному режимі жити було спокійніше, ніж у відкритому плюралістичному суспільстві. Між тим неготовність свідомо сформувану оновлену соціальну позицію означає, що трансформації відбуваються за власною логікою подій і церква вимушена сприймати їх *post factum*.

Вітчизняні релігієзнавці добре вивчили історію взаємин євангельської церкви та суспільства [Історія релігій в Україні: у 10-ти т. Т.5. Протестантизм в Україні.- К., 2002.; Історія релігій в Україні: у 10-ти т. Т.5. Пізній протестантизм.- К., 2007; Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні.- Львів, 1995; Головащенко С.І. Історія християнства.- К., 1999.], протестантські дослідники зробили історію не тільки предметом наукового інтересу, але й полем інтерпретаційних конфліктів [Коваленко Л. Облако свідетелей христовых для народов России в XIX-XX веках.- К., 2006; История євангельских христиан-баптистов в СССР.- М., 1989; Решетников Ю., Санников С. Обзор истории євангельско-баптистского братства в Украине.- Одесса, 2000], немов погоджуючись з марксистською тезою «історія - це політика, перекинута в минуле». Але протиріччя і проблемність в питаннях соціально-богословської ідентичності, осмислення сучасних трансформацій в соціальній реальності та церковній ментальності ще залишаються актуальними для комплексного аналізу.

* Черенков М.М. – кандидат філософських наук, докторант Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Спробуємо показати в наступних тезах, в чому проявляється ця розірваність консервативної свідомості та реальності стрімких соціальних змін.

Відсутність позитивної ідентичності залишає євангельську спільноту на маргінесі суспільного життя. Євангельська церква так і не змогла створити систему позитивних соціальних ідеалів та цінностей. Парадоксальним чином, церква, яка освятили мирську діяльність як покликання Боже, радикальним чином від неї зреклась, зосередившись на еклезіологічних чистках та місіонерських завданнях. Незважаючи на те, що советський режим, за якого віруючі були вимушені бути опозиціонерами та борцями «проти», зникнув, стереотипи негативізму у відношенні до суспільства досі живі. У риторичі проповідників та лідерів церков досі експлуатується тема війни за віру, відділення від усього мирського, наявне тотальне засудження сучасності.

Прозахідний імідж протестантів є неусвідомленим і несприйнятливим для більшості євангельських віруючих. Євангельські протестанти історично пов'язані із західним християнством, західною культурою та цивілізацією. Але такий зв'язок не є усвідомленим і прийнятним. Це можна пояснити намаганням відокремитися від іноземних вір і культів, спробами інкультурації та соціалізації. Разом з тим, відмова від західних коренів призводить до нівелювання якісної специфіки українського євангельського протестантизму. Якщо церква відмовляється від ідентифікації, то влада зробить це за власними планами. Так у 1883 р. за законодавчими ініціативами царського уряду євангельські віруючі переходять з категорії іноземних віросповідань до «розкольників всіх сект» і опиняються в товаристві хлістів, трясунів, скопців etc. Не треба окремо доводити, що ця ідентичність була штучною, нав'язаною ззовні і насильно.

Євангельські церкви розвиваються інерційно, скоріше під впливом демографічних чинників, ніж спрямованої стратегії. Стали очевидними кризові тенденції уповільненого розвитку і стагнації в традиційних євангельських церквах. У доповіді Г.І. Коменданта, голови ВСО ЄХБ, на Двадцять п'ятому з'їзді Союзу, аналіз розвитку церков за 1994-2006 рр. зводився до цифр: в 1994 р. в Україні було 1252 церкви і 49 місіонерських груп (загальне число вірних 105807); за 12 років 102912 прийняло хрещення; на 1 січня 2006 було 2399 церков і 428 груп (загальне число вірних 136811); несе служіння 1921 пресвітер [Передача духовної естафети в керівництві Всеукраїнського союзу // Християнское слово.- 2006. - №2 (123).- С. 43-44.].

Церкви християн віри євангельської демонструють більшу динаміку зростання: якщо в 1990 р., на момент відновлення діяльності об'єднання, було 400 церков, то сьогодні лише у Союзі ХВС 1490 церков, загальна кількість членів – 108219, кількість пасторів – 1263. Але і для цього союзу характерна відсутність цілісної концепції розвитку, більшість церков орієнтовані на лідерів і переходять із одного союзу і групи в інші, тобто об'єднання скоріше ситуативне, ніж ідейне і структурне.

На наш погляд, динаміка розвитку євангельської спільноти свідчить про стихійність і непослідовність в місіонерській роботі: більшість неофітів не залишаються у церквах, не налагоджена підготовка служителів для нових церков,

церкви примножуються шляхом подрібнення, загострюється конфлікт поколінь, нової генерації молодих лідерів так і не сформовано, громади зберігають свою субкультурну і соціальну заангажованість, поза церковними стінами залишаються цілі групи і верстви.

До сих пір не усвідомлено необхідність і шляхи подолання залежності від західних ресурсів. У той час, коли власні матеріальні та людські ресурси не розроблені і не задіяні, кількість іноземних місіонерів та обсяги міжнародної допомоги зменшуються стрімкими темпами. Показово, що гості запрошуються головним чином ВСО ЄХБ і ВСЦ ХВС (п'ятидесятників), тобто консервативними союзами (є підстави вважати, що більш сучасні неопротестантські громади вже навчилися створювати власні автономні системи ресурсозабезпечення). На 2005 р. відповідно, було запрошено 3513 і 748 місіонерів.

Трансформації свідомості, віровчення і практики євангельських церков відбуваються в напрямку формування «відкритого» євангельського суспільства на основі нової генерації церковних лідерів.

Стан постсоветського і постатеїстичного суспільства, а також глобальний пострелігійний умонастрій роблять неактуальними традиційні відповіді Церкви на виклики духовної ситуації часу. Євангельський протестантизм в постсоветських країнах саме сьогодні, в начебто спокійні для нього роки, виявляється перед історичним вибором: продовжувати розвиток за інерцією чи зробити критичний самоаналіз і вироблення нової ідентичності.

Святкування тисячоліття хрещення Русі, масові євангелізаційні кампанії Біллі Грема, створення сотень місій – всі події надихали євангельських віруючих на активну діяльність, давали відчуття історичної значущості, почуття особливого покликання. Сьогодні варто чесно зізнатися: шанс було втрачено. Виявилось, що ажіотаж навколо релігії змінюється не пробудженням, а апатією. Колишні релігійні дисиденти із жалем зізнавалися: «Раніше не міг сказати, а тепер нічого». Після тотального безладдя дев'яностих й поступового зміцнення проправославної влади на початку нового тисячоліття євангельські віруючі зіштовхнулися з безпрецедентною кризою ідентичності. Хто ми, як ми відносимося до історії країни, до її культурних традицій і політичних тенденцій? Питання ідентичності перестало бути теоретичним і набуло життєвого значення. Еміграція призвела до того, що склад громад обновилися на 70-80%. Ті, хто залишилися на Батьківщині, прийняли непросте та відповідальне рішення. Ті, хто прийшов в церкву із миру, формували новий образ євангельського християнства. Умовно можна сказати, що церкви складаються з цих двох категорій парафіян – потомствені віруючі (зустрічається самоназва «діти віруючих батьків») і новонавернені. Перші більше стурбовані збереженням наступності, вірністю традиції, цілісністю духовної спадщини. Другі – актуальністю своєї християнської віри, створенням нових форм і підходів, адекватних часу й духовним запитам суспільства. Зрештою у помісних громадах спів'їснують два образи євангельського християнства – традиційний і сучасний. Про сутнісні риси і динаміку змін цих двох образів висловимо кілька загальних міркувань.

Зробити ризикований крок у майбутнє євангельські церкви не наважуються, тому традиційне євангельське християнство є на цей час домінуючим типом. Український євангельський протестантизм завжди був консервативним. І по сьогодні більшість традиційних громад зберігає вірність такому минулому. Здається, що, порівняно з новими церквами, тут існує суворо фіксоване церковне членство, тому динаміка зростання стабільна та передбачувана. Зважитися на реформи або створення нової церкви – казна-чим це сміливе починання закінчиться, тому краще триматися за знайоме, звичне. Нові церкви та союзи створюються та зникають разом із лідерами, тоді як консервативні громади нібито зберігають історичну наступність. Може тому євангельський протестантизм у масовій свідомості асоціюється з баптистами, вони є завжди, інші ж – виникають і зникають, змінюють назви і доктрини.

Водночас слід вказати, що стабільність традиційних євангельських церков була забезпечена сумнівними компромісами з владою, самозбереженням у субкультурі, боязкою неучастью у соціокультурних процесах. То чи потрібна така церква суспільству, чи відповідає на його духовні запити? Церква начебто і є, наступність зберігається, але між світом церковного і секулярного зростає прірва нерозуміння. Аргументи, що консервативні церкви пережили часи атеїстичних гонінь і тим підтвердили свою «правильність», видаються непереконливими. Справді, коли йшла боротьба за виживання церкви за умов воєнничого державного атеїзму, було надто просто ідентифікувати себе від протилежного – «вірю у Бога і готовий за це страждати». Мало хто знався на сутності віри, продумував свою позитивну, ствердуючу ідентичність. Тому, як така боротьба закінчилася, виявилось, що до природного мирного життя, у якому потрібно творчо створювати, а не воювати, церква не готова. Мрії про загальне духовне пробудження не справдилися, Друге пришествя також не настало, а повсякденна праця була малоцікавою.

Стратегічний план був відсутній, а ентузіазм був дуже швидко вичерпаний. Як визнає М. Паночко, «На початку незалежності України, коли свобода щойно зненацька нас застала, люди шукали Бога, дуже цікавилися, і це доволі довго тривало. Та потім прийшла сухість, тучність, насиченість. Самі християни стали страждати на апатію» [Паночко М. Єдність – фундамент для пробудження // Назустріч надії.- 2007.- Вип. 1.- С. 3.].

Головне питання, на яке немає відповіді у традиціоналістів – вже згадана ідентичність: богословська, конфесійна, соціальна, культурна, національна, політична.

Не припиняються суперечки про свободу і природу людини, громади розділені на армініан і кальвіністів. До цього часу залишається загадкою, відносять себе євангельські віруючі до протестантів, а чи ж представляють особливий рух, що повністю не збігається з традиційними християнськими конфесіями. Так офіційне видання ВСО ЄХБ не вносить ніякої ясності в дискусію про ідентичність: «Часто кажуть, що баптисти – це протестанти, і їх виникнення пов'язують із Реформацією. Це помилкова і не зовсім вірна думка»; і

ще конкретніше: «Баптисти – це не протестанти і не реформація» [Євангельські християни-баптисти України.- К., 1999.- С. 9-10.].

Євангельське християнство розділене на численні союзи й братства, що відстоюють свою ортодоксальність і винятковість. Поява нових течій була джерелом динаміки, але й причиною ослаблення у численних суперечках і богословських конфліктах. Створення загальної богословської платформи для діалогу й вироблення об'єднуючої позиції (без об'єднання в єдину структуру) залишається вкрай актуальною проблемою.

Історично євангельський рух розвивався в робітничо-селянському середовищі. Звідси й походить образ простого, народного християнства. Спрямованість на народну аудиторію залишається сильною стороною євангельського християнства. Разом з тим ряд соціальних категорій (творча й технічна інтелігенція, студентство, педагоги, політики, бізнесмени, менеджери) залишається поза церковним простором, місіонерська діяльність не поширюється на них, зміст проповіді не враховує їх запитів. Творчість в євангельському християнстві досі залишається закритою темою, соціокультурні виміри нерозкритими.

Суперечливо і ставлення до української історії: бажання бути «своїми» входить у в протиріччя з православної традицією, для якої євангельське протестанство представляється «раціоналістичною сектою», «іноземною вірою», асоціюється з Заходом, ліберальною демократією, капіталізмом. Слід визнати, що український євангельський протестантизм справді пов'язаний культурно-історично з європейською Реформацією і поділяє цінності західної християнської культури. На жаль, самі протестанти в повному обсязі і не приймають цю ідентичність, і сором'язливо відмовчуються, якщо їх звинувачують у цьому. Ставлення до західного християнства, як вже зазначалося, ускладнюється і односторонньою фінансовою залежністю, що створює несприятливий імідж західників і шпигунів, затримує розвиток власних ресурсів служіння, формує комплекс відсталості, неповноцінності.

Євангельський рух виник і розвивався до розпаду СРСР як субкультура, що опозиційна советському маскульту. Сьогодні тотальне негативне ставлення переноситься на сучасні культурні тренди – «секулярну культуру», гуманізм, модернізм, постмодернізм, лібералізм. Стосовно сучасних соціокультурних реалій концептуальна позиція зовсім не сформульована. Консервативне євангельське християнство відноситься з підозрою до всього нового, зокрема до нових ініціатив у міжхристиянському діалозі. Екуменізм і плюралізм – лайливі слова; наявні звинувачення у симпатіях до ідеї християнської єдності, цінності різноманіття рівнозначні обвинуваченням у ересі.

Подібна охоронна позиція і субкультурна неповноцінність провають в церквах конфлікт поколінь. Молодь, нове покоління віруючих, не сприймають «залізну завісу» у церкві і консервативний відхід до традицій советських часів, не поділяють ностальгію старших за євангельською

«простою», невченістю, підпільним життям. Консервативні церкви, основу яких завжди становили потомствені віруючі, сьогодні переживають сильнішу кризу, симптоми якої - зростаючий розрив між поколіннями, відтік молоді, стрімке старіння традиційних церков. Молодь, яка орієнтується на майбутнє, не знайшла собі місця у церкві, що живе одним минулим. Фатальні наслідки конфлікту батьків та дітей позначаються найтрагічнішим чином.

У пошуках відповіді на питання, яким буде майбутнє євангельського руху в Україні, слід звернути увагу на демографічну картину життя громад – відсоткове співвідношення молоді та літніх, освічених й робітничо-селянської маси, активних учасників церковному житті і номінальних парафіян. Спостереження навіюють тривогу. Нові покоління віруючих не влаштовує ідеалізація советських часів історії євангельської церкви.

Яким може бути євангельський християнство в постсоветському цивілізаційному просторі, якщо «зняття історії» відбудеться і проект майбутнього буде прийнятим?

Висновки нашого аналітичного дослідження дозволяють окреслити парадигму розвитку українського євангельського протестантизму. У просторі церковного життя може виникнути цілком нова, альтернативна соціокультурна реальність. Євангельська церква повинна завжди залишатись опозиційною часові, але не в ролі субкультури. Виклик майбутнього у тому, щоб зробити актуальним і багатомірним одномірне і субкультурне християнство, повернути Євангеліє в епіцентр громадського життя і голосно прочитати у ньому відповіді на запити сучасників. Євангельське християнство може бути новим духовним синтезом східного і західного християнства, привносячи багаті традиції у життя мирян, зробивши духовний досвід історичного шляху церкви надбанням кожного парафіянина, а не тільки власністю кліриків. Євангельська віра звертається до особистості, відкриває можливість безпосереднього духовного досвіду, робить молитву і Писання надбанням кожного. Євангельські церкви пережили дві імперії – російську і советську. Вони не знали цезаропапізму, і нові спокуси влади й багатства не повинні їх подолати. Дешева, бідна, народна церква – це почесна назва, якою варто дорожити, не закриваючи при цьому двері церкви для освічених й багатих, процвітаючих і знатних. Церкви як інститути відходять у минуле, перетворюючись на об'єкти історичних досліджень, експонати архівів і музеїв. Євангельські церкви завжди спиралися не так на традицію, скільки на нове одкровення Слова. Сьогодні, коли віру не успадковують, а вибирають, причому вимогливо, і навіть прискіпливо, зберегти чуйність до нового Слова і передати його всім; надихнути традиційні церкви, оновитися у своєму духовному житті і служінні – це може вважатися особливим покликанням євангельських церков стосовно пострелігійного світу і кафолічної християнської спільноти.

РЕЛІГІЙНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ УММИ У СВІТЛІ СЬОГОДЕННЯ

Сучасна Україна належить до групи європейських країн, які мають власне корінне мусульманське населення. Іслам на теренах України нараховує більш ніж тисячолітню історію. Але протягом довгого часу ця релігія існувала на нелегальному становищі, що призвело до її занепаду. Нині мусульманська спільнота в Україні активно розвивається, але існує низка проблем на шляху відродження ісламу в релігійному просторі України.

Єдиної організаційної структури ця конфесія немає. Іслам не має чіткої ієрархії, подібної до християнських церков. Але, не зважаючи на порівняно короткий період розвитку, іслам в Україні постав як розмаїття організаційних форм. Нині в Україні офіційно діють три зареєстровані центри: Духовне Управління мусульман України (ДУМУ), Духовне Управління мусульман Криму (ДУМК), Духовний Центр мусульман України (ДЦМУ). В грудні 2006 року було прийняте рішення про створення Управління незалежних мусульманських общин України – Київського муфтіату. Відтак можна стверджувати, що Київський муфтіат став четвертою, офіційно зареєстрованою централізованою мусульманською структурною одиницею України поряд з іншими духовними осередками.

Проте поява ще одного духовного осередку, на наш погляд, не вирішить проблем мусульман України. Справа в тому, що узгодженості між ними не існує, а це означає, що всі духовні управління мають власний вектор діяльності на теренах релігійного простору України.

Мусульманські громади діють, як правило, у межах чинного законодавства, визнають українську державність, не допускають проявів крайнього релігійного фанатизму та екстремізму. Водночас наявність в Україні кількох незалежних один від одного мусульманських центрів зумовлює суттєві суперечності між ними, зокрема боротьбу за лідерство у мусульманському середовищі, монопольний вплив на віруючих, одноосібне представництво мусульман як в Україні, так і поза її межами. Кожен духовний осередок намагається здобути першість різними шляхами: залучення до політики, будівля мечетей, надання спонсорської допомоги, нарешті відкрите невизнання один одного тощо.

Процес утворення самостійних духовних управлінь у деяких регіонах України набув тенденції розмежування мусульманських громад і об'єднань за національною ознакою. Проте керівники мусульманських громад не відкидають можливості спільного й узгодженого вирішення своїх проблем. А взагалі взаємини між мусульманами та представниками інших релігій цілком коректні.¹⁷²

* Хазир-Огли Т.В – молодший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

¹⁷² Кубеліус О.А. Північний Кавказ - Україна: ісламський фактору подоланні кризових явищ.- http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr0&issue=2000_3-4